

УДК: 821.512.154

Асаналиева К., филол. илимд. канд., К.Тыныстанов ат. БМУ

Э.ТУРСУНОВ – ПОЭТИКАЛЫК КОТОРМОНУН ЧЕБЕРИ

Макалада кыргыз котормо өнөрүнүн профессионалдык деңгээлин жаңы бийиктикке көтөрүүдө кайталангыс салым кошкон Эрнис Турсуновдун котормочулук ишмердиги жөнүндө сөз болот. Котормо ширелүү болсун үчүн котормочу ар бир сөзгө кылдат болушу керек. Биринчиден, котормочу оригиналды мыкты билиши керек, экинчиден, өзү которо турган тилди мыкты билүүсү зарыл, үчүнчүдөн, которула турган чыгарма жаралган доорду таанып-билүүсү керек. Улуттук өзгөчөлүктү, улуттук колоритти берүүнүн кыйындыгы жана жоопкерчилиги мына ушунда жатат.

Эрнис Турсунов дүйнөлүк поэзиянын алптарын кыргыз тилинде сүйлөтүүгө көп убактысын, күч-кубатын короттук. Данте, Петрарка, Шекспир, Байрон, Гете, Гейне, Шиллер, Рудаки, Руми, Мицкевич, Лермонтов, Есенин сыяктуу поэзия жылдыздарынын чыгармаларын айтпаган күндө да, А.Пушкиндин “Евгений Онегин”, Н.Некрасовдун “Русь жеринде ким жырдайт” сындуу эпикалык чыгармалардын таржымасы аны кыргыз котормочуларынын алдыңкы сабына койду. Бул жерде Э.Турсунов далай чыгармачылык түйшүктү баштан кечирип, тынымсыз изденүүнүн натыйжасында кыргыз котормо өнөрүнүн профессионалдык деңгээлин жаңы бийиктикке көтөрүүдө кайталангыс салым кошуп, У.Абдукаимов, А.Осмонов, О.Орозбаев, С.Бектурсунов, С.Эралиев, Т.Ахмедов, С.Наматбаев, С.Жусуев сындуу чебер котормочулардын катарынан орун алды. Эрнис Турсуновдун котормочулук ишмердиги өзгөчө урматка татыктуу.

Э.Турсунов котормого өтө чоң жоопкерчилик менен мамиле жасап, ага мыкты даярдык менен келип, тынымсыз изденүү түйшүгүндө келген деген бүтүм келип чыгат. Николай Храповдун үч китептен турган “Жоголгон өмүрдүн таалайы” деген трилогиясын, Евгений Суховдун “Сталинди өлтүрүү”, Чынгыз Абдуллаевдин “Дронго” деген романын которду. Ошондой эле А.С.Пушкиндин “Жомокторун”, “Руслан менен Людмиласын”, Корней Чуковскийдин балдар үчүн жазылган “Дарыгер Айболит”, “Бармалей”, “Телефон”, “Балит чымын чыңылдак” жана ушу сыяктуу чыгармаларды кыргызчалаткан.

Өзөктүү сөздөр: көркөм котормо, поэма, роман, проза, сюжет, дүйнөлүк поэзия, сюжет, искусство, рифма, ритм, оригинал.

Асаналиева К., канд. филол. наук, ИГУ им. К.Тыныстанова

Э.ТУРСУНОВ – МАСТЕР ПОЭТИЧЕСКОГО ПЕРЕВОДА

В статье рассматривается переводческая деятельность Эрниса Турсунова, внёсшего огромный вклад в поднятие на новый профессиональный уровень кыргызское переводчество.

Эрнис Турсунов потратил озоромные силы и время, чтобы величайшие мастера мировой поэзии заговорили с кыргызскими читателями на кыргызском языке. И это ему удалось. Если даже не упоминать о произведениях таких мировых звёзд поэзии, как Данте, Петрарка, Шекспир, Байрон, Гёте, Шиллер, Рудаки, Руми, Мицкевич, Лермонтов, Есенин, то необходимо отметить, что его выдвинули в передовые ряды кыргызских переводчиков переводы истории таких эпических произведений, как “Евгений Онегин” А.С. Пушкина и “Кому на Руси жить хорошо” Н.Некрасова. Бесперерывный творческий поиск мастерства переводоведения помогли Э.Турсунову внести вклад в развитие профессионального уровня кыргызского переводоведения и стать в один ряд с такими мастерами переводоведения, как У.Абдукаимов, А.Осмонов, О. Орозбаев, С.Бектурсунов, С.Эралиев, Т.Ахмедов, С.Наматбаев, С.Жусуев и др.

Переводческая деятельность Эрниса Турсунова также достойна особого уважения. Исследуя деятельность Э.Турсунова, приходим к заключению, что он к переводческой деятельности относится с большой ответственностью, с хорошей подготовкой и находился в постоянном поиске. Он перевел на кыргызский язык трилогию Николая Храпова “Звезда потерянной жизни”, произведения Евгения Сухова “Убить Сталина”, роман Чынгыза Абдуллаева “Дронго”, а также сказку А.С.Пушкина “Руслан и Людмила”, детские произведения Корнея

Чуковского “Доктор Айболит”, “Бармалей”, “Телефон”, “Грязнуля Муха” и др.

Ключевые слова: художественный перевод, поэма, роман, проза, мировая поэзия, сюжет, искусство, рифма, ритм, оригинал.

Asanalieva K., Associate Professor, IKSU named after K.Tynystanov

E.TURCUNOV - MASTER OF POETIC TRANSLATION

The article deals with the translation activity of Ernis Tursunov, who has made a huge contribution to the rise of Kyrgyz translation to a new professional level.

Ernis Tursunov spent a great deal of time and energy for the greatest masters of world poetry to talk to Kyrgyz readers in Kyrgyz. And he managed to do it. If we do not even mention the works of such world poetry stars as Dante, Petrarch, Shakespeare, Byron, Goethe, Schiller, Rudaki, Rumi, Mitskevich, Lermontov, Esenin, it should be noted that he was promoted to the forefront of Kyrgyz translators of the history of such epic works as "Evgeniy Onegin" by A.S. Pushkin and "Who in Russia lives well" by N.Nekrasov. A continuous creative search for mastery of translation studies helped E. Tursunov to contribute to the development of the professional level of Kyrgyz translation studies and to become one of the leading masters of translation, such as U. Abdukaimov, A. Osmonov, O. Orozbaev, S. Bektursunov, S. Eraliev, T. Akhmedov, S. Namatbaev, S. Zhusuev and others.

Translation activity of Ernis Tursunov also deserves special respect. While researching Ernis Tursunov's activity, we come to the conclusion that he treats the translation activity with great responsibility, with good preparation and was in constant search. He translated into Kyrgyz the trilogy "The Star of Lost Life" by Nikolai Khrapov, works by Evgeny Sukhov "To Kill Stalin," a novel by Chengyz Abdullaev "Drongo," as well as Pushkin's fairy tale "Ruslan and Lyudmila," children's works by Kornei Chukovsky "Doctor Aibolit," "Barmalei," "Telephone," "Mud Fly," and others.

Key words: fiction, poem, novel, prose, world poetry, plot, art, rhyme, rhythm, original.

Котормочу өз кесибиин арифметикасы менен алгебрасын беш колдой билген мээнеткеч художник болмоюнча, чеке жылытарлык натыйжага жетишүү өтө кыйын экендиги практика аркылуу дайын болуп жатат. Ошондуктан орус котормочусу Н.Любимов минтип жазат: “Перевод – искусство. А всякое искусство, помимо одаренности, требует знаний, сноровки, развитого глазомера, обостренного слуха” [3: 233]. К.Чуковскийдин “Түп нусканын тамгасын эмес, маңызын дурус которуу керек” [7. 223] деген белгилүү формуласы котормочулар арасында талаш туудурбайт.

Көркөм котормону кесип кылган адамдан да көп жактуу эмгек талап кылынат. Котормо ширелүү болсун үчүн котормочу ар бир сөзгө кылдат болушу керек. Биринчиден, котормочу оригиналды мыкты билиши керек, экинчиден, өзү которо турган тилди мыкты билүүсү зарыл, үчүнчүдөн, которула турган чыгарма жаралган доорду таанып-билүүсү керек. Улуттук өзгөчөлүктү, улуттук колоритти берүүнүн кыйындыгы жана жоопкерчилиги мына ушунда жатат. Мындай кыйындыкты жеңип, жоопкерчиликти актоо үчүн котормочу ошол элдин турмушун, салт-санаасын, үрп-адатын жана тилин үйрөнүү керек. Улуттук колоритти, асыресе, улуттук форманы котормодо берүүнүн кыйындыгы жөнүндө кеп кылганда, аны таптакыр которулбай турган көрүнүш катары эсептөөгө болбойт. Котормочу өзү которуп жаткан акындын чыгармаларын жан-дили менен сүйүп, андагы мазмунду жана ага бап келген форманы жеткире түшүнө билүү керек. Мындай талапты котормочуга өз учурунда улуу сынчы В.Белинский да койгон. “Көркөм котормодо, - деген ал, - алып таштоого да, кошумчалоого жана өзгөртүү киргизүүгө да жол берилбейт...”[1: 167]. Сөзсүз, ырды которууда котормочу оригиналдын ыр түзүлүшүнө жакындай турган өлчөмдү таап колдонуу керек. Ошондо гана оригиналдын интонациясы, ритмикалык түзүлүшү аз да болсо өзүнүн улуттук колоритине ээ болмокчу. Көркөм котормонун теориясы жана практикасы боюнча көрүнүктүү адис В. Россельс да ушул пикирди жактап мындай дейт: “Ырды которуу үчүн да прозадай эле мына булар өтө зарыл:

түп нусканын ыр түзүлүшүн кармай билип, аны которулуп жаткан тилдеги ылайык келе турган ыр түзүлүшкө көбүрөөк жакындатып берүү керек” [4: 206]. Ушундан кийин гана автордун стилин бузбай, тилге жабышып, дилге сиңген котормо жаралары белгилүү. Поэзия котормосунун сапаттуу жана түшүмдүү мезгили болгон алтымышынчы-жетимишинчи жылдарда которулган көзгө урунарлык, сөзгө аларлык поэзия чыгармалары кыргыздын профессионал поэзиясында стилдик, ритмдик, муундук, рифмалык ж.б. көркөмдүк арсеналдагы мүмкүнчүлүктөрдү кеңейтти. Аларды канагаттандырууларлык деңгээлде кыргыз окурмандарына жеткирген, поэзия котормосуна белсенип киришкен таланттуу акын-котормочулар болду.

”Бийик өнөр” өр карап өсүп, нечен залкар чыгармалар кыргызчаланды, котормо жалпы адабий процесстин ажырагыс маанилүү составдык бөлүгүнө айланды. Которуу процессинде эки тилдик туюнтуу, лексика-фразеологиялык, стилдик-семантикалык бөтөнчөлүктөрүн ачык туюнуу, адекваттуу эстетикалык, тилдик каражаттар менен репродукциялоо котормо маселелери боюнча жазган сынчылар менен адабиятчылардын эмгектеринде да улам көбүрөөк басым менен айтылчу болду. Белгилүү котормочу К.Суренян: ”Хороший переводчик не просто переводит с одного языка на другой язык, у него радиус действия гораздо шире, он переводит с одного языкового мышления в другое языковое мышления, с одного сложного комплекса в другой сложный комплекс, передавая не только точность смысла, но интонацию, ритм, темп, тональность, то есть сугубо индивидуальную эмоциональную окраску художественного произведения”, - деп жазгандай [5: 33], автор жашаган доор, анын чыгармасындагы адамдардын турмушу, ар бир кейипкердин сүйлөө өзгөчөлүгү, кайсы социалдык катмарга же тапка таандык экендиги жана башка ушу сыяктуу экстралингвисттик жагдайлар котормодо да мүмкүнчүлүктүн жетишине жараша чагылдырылышы зарыл. Чыгармаларды которуу анчейин ар кимдердин жекече каалоосуна жараша эмес, жалпы көркөм өнүгүүнүн зарылчылыгына, муктаждыгына ылайык жүрдү. Ошондуктан, биринчи иретте, орус жана дүйнөлүк классиканын үлгүлөрү, боордош элдердин көрүнүктүү адабий чыгармалары которулду. Мына ушул тынымсыз динамикалуу процессте профессионал котормочулардын өзүнчө бир мууну даярдалып, өсүп чыкты. Булар чыгарманы бир тилден бир тилге которгон жөн эле катардагы котормочулар эмес, оригиналдын улуттук өзгөчөлүгүн, белгилерин кыргыз тилинде сүйлөтүп, аны көркөм деңгээлде ишке ашырган котормочу- жазуучулар эле.

Эгерде 50-жылдары жана ага чейин С.Карачев, Т.Саманчин, А.Токомбаев, М.Элебаев, М.Кырбашев, С.Бектурсунов, У.Абдукаимов, О.Орозбаев, К.Эшманбетов, А.Осмонов сыяктуу калемгерлер ашкере активдүү иштеп, бир нече залкар классикалык чыгармаларды кыргызчалатып, улуттук котормо өнөрүнүн беделин, калың эл алдындагы кадыр-баркын көтөрүшсө, 60-жылдарда бир катар жаңы котормочулар адабиятка келип кошулушту. Атап айтканда, С.Бөлөкбаев, С.Эралиев, А.Алдашев, К.Саякбаев, Б.Сагымбеков, А.Жакыпбеков, Э.Турсунов, К.Ботояров, С.Наматбаев, Т.Ахмедов сыяктуу котормочулар бул мезгилде өздөрүнүн дурус котормочулук даярдыктарын далилдешти, муну менен котормо ишин жандандырууда окурмандарды дүйнө адабиятынын залкар үлгүлөрү менен тааныштырууда кыйла эмгек өтөшкөн эле. Ушулардын арасынан Эрнис Турсуновдун айрым котормолорун талдоо зарылчылыгы эчак бышып жетилгендиги талашсыз.

Э.Турсуновдун котормочулук ишмердиги да өзгөчө урматка татыктуу. Ал дүйнөлүк поэзиянын алптарын кыргыз тилинде сүйлөтүүгө көп убактысын, күч-кубатын коротуп, бирок окурмандар анын акыбетин кайтарып берди. Данте, Петрарка, Шекспир, Байрон, Гете, Гейне, Шиллер, Рудаки, Руми, Мицкевич, Лермонтов, Есенин сыяктуу поэзия жылдыздарынын чыгармаларын айтпаган күндө да, А.Пушкиндин “Евгений Онегин”, Н.Некрасовдун “Русь жеринде ким жыргайт” сындуу эпикалык чыгармалардын таржымасы аны кыргыз котормочуларынын алдыңкы сабына койду. Бул жерде да Э.Турсунов далай

чыгармачылык түйшүктү баштан кечирип, тынымсыз изденүүнүн натыйжасында кыргыз котормо өнөрүнүн профессионалдык деңгээлин жаңы бийиктикке көтөрүүдө кайталангыс салым кошуп, У.Абдукаимов, А.Осмонов, О.Орозбаев, С.Бектурсунов, С.Эралиев, Т.Ахмедов, С.Наматбаев, С.Жусуев сыңдуу чебер котормочулардын катарынан орун алды.

Эрнис Турсунов 1954-жылы тажик акыны Мирсаид Миршакардын “Алтын кыштак” поэмасын которгон. Бул котормо 1954-жылы “Ала-Тоо” журналынын №4-санына басылып чыккан. Бул Эрнис Турсуновдун калемине таандык экинчи котормо болуп эсептелет. Чыгарманы акын орус котормочусу Адалистин котормосунан которгон. Котормо 2004-жылы жарыкка чыккан “Дүйнөлүк поэзиянын антологиясына” да жарыяланды. Эми ушу котормону оригиналдын орусча котормосу менен салыштырып окуп көрөлү.

Провел я вечер с древним стариком,
Приветливым и добрым шутником.

Он говорил, Памира старожил,
А я писал, в стихи переложил.. .

Э.Турсунов:

Байыркы кары менен кечти өткөздүм,
Баамчыл, тамашөкөй пейлин сездим.
Карт Памирдин карысынын айткандарын,
Кайра-кайра ойлонуп ырга салдым.

Бир ашык сөзү жок бул котормодо оригиналдагы маани толук берилген. Котормо элдин калың катмарына анча тарап кетпесе да, өз мезгилинде окурмандарын тапкан ийгиликтүү котормо болгондугу шексиз. “Дүйнөлүк поэзиянын антологиясында” алфавит тартибинде Австриядан Японияга чейинки дүйнөдөгү өнүккөн 50 өлкөнүн көзгө басар, өрнөк алар, көзү өтүп кеткен классик акындардын чыгармалары кирген. Академик А.Акматалиев менен филология илиминин кандидаты Н.Өмүрзакованын биринчи томдун баш сөзүнө жазган макаласына көңүл буралы: “Кыргыз адабиятында чыгармачылык өмүрүн классика менен байланыштырып, аны бир мүнөткө да өгөй баладай карабай, жанбоорундай жакын сезип, бийик рух менен жашаган акындар саналуу гана. Сүйүнбай Эралиев менен Эрнис Турсунов – жаш чагынан классикага тарбияланышкандыктан, чыгармачылыкты жогорку критерий менен караган акындар. Лира дүйнөсү менен көркөм музасы эргип турган С.Эралиев жана Э.Турсунов дүйнөлүк асыл нарк дөөлөттөрдү жандүйнөсүнө терең кабылдап, мазмунун бекем сиңирип, сезимтал эргүү менен көркөмдүктүн, кооздуктун бардык формаларын, ыктарын пайдаланып, чымырканган чоң эмгек менен кыргызча уккулуктуу кылып бере билгени - булардын котормочулук өзгөчөлүктөрү” [2: 3].

Бул жыйнакты окуп жатып биз даниялык атактуу жомокчу Ганс Христиан Андерсендин чакан поэтикалык чыгармасын Эрнис Турсуновдун котормосунда кездештирдик. Бул котормо буга чейин басма сөз бетинде да жарыяланып келген. Котормо “Жаактарын жанышат” деп аталат. Бул котормонун сөздөрү жандуу, элестүү, кудум эле автор өзү жазгандай. Тилекке каршы, бул ырдын оригиналын таба алган жокпуз. Ошентсе да бул котормону кыргызча вариантында макалабызга кошуп кетүүнү туура көрдүк.

Э.Турсунов:

Оозу тынбай чайга отурган
айымдар,

Оттоп дагы, соттоп дагы жатышат.

Уу сөз менен атышат,

Угуп жаның ачышат.

Жаактарын жанышат.

Жибек көйнөк, бант тууралуу
кеп болот,
Терезелер күүгүмдөнүп түн кирет,
Кетүү керек, баары уктаган
үргүлөп.
Кете баштап...кайра ырбап уу-дуу кеп
“Граф менен жүргөнү сенин
күнүң тууду” деп...[2, 88-б.]

Мына ушундай саптар кимди болбосун көңүлүң калтырбайт.

Э.Турсунов котормого кылар иши жоктон келбегендиги, котормо ал үчүн, бир чети, адабий чеберчиликтин, устаттардан көркөм-эстетикалык таалим алуунун мектеби болсо, экинчиден, турмуштук зарылдык, ар бир башка элдерди бири-биринин көркөм дөөлөттөр менен тааныштырып, жакындаштыруунун эч нерсе алмаштырылгыс каражаты иретинде кабылдаганы анык. Ошон үчүн ал орус тилин мыктылап үйрөнүп эле жөн болбой, котормонун теориясын да терең өздөштүрүүгө умтулганы анын өзү жазган макалаларынан, белсемдүү адабиятчы, сынчы К.Асаналиев айткандай, “илимпоздор да чанда жазчу” ”Жоомарт–бөтөнчө инсан” деген фундаменталдуу эмгегинен да ачык көрүнөт. Мында Э.Турсунов өзүн акын, прозаик, котормочу эле эмес, нагыз илимпоз-адабиятчы катары көрсөтүп, адабий процесстин күңгөй-тескейин Ж. Бөкөнбаевдин мисалында көркөм чыгармаларды терең талдай билген кесипкөй адис катары жүз ачкан. Бул эмгегинде Э.Турсунов котормонун тарыхы, теориясы, Ж.Бөкөнбаевдин котормолору тууралуу омоктуу ойлорун ортого сала келип, буларды жазат: “Ар бир элдин тили керемет! Ар бир тилдин артыкчылыгы, сөз байлыгы, гармониясы, үндүүлүгү, жагымы, кооздугу бар. Анын ошол артыкчылыкты эне тилден таба билип, нусканын сапатын жоготпой чыгармага кайрадан жан салат. Мында үч компонент: ой, маани, стиль айрыкча көңүл бурууну талап кылат. Андан соң ага күү, ыргак, үн, түс, ыраат, муун, кайрык, уйкаштын үлгүлөрү кошумча болот. Тил – чыгарманын ачыкчы. Акын тилге канчалык бай болсо, чыгарма ошончолук ийкемдүү которулат.” [6: 131]. Мындан Э.Турсунов котормого өтө чоң жоопкерчилик менен мамиле жасап, ага мыкты даярдык менен келип, тынымсыз изденүү түйшүгүндө келген деген бүтүм келип чыгат. Николай Храповдун үч китептен турган “Жоголгон өмүрдүн таалайы” деген трилогиясын, Евгений Суховдун “Сталинди өлтүрүү”, Чыңгыз Абдуллаевдин “Дронго” деген романын которду. Ошондой эле А.С.Пушкиндин “Жомокторун”, “Руслан менен Людмиласын”, Корней Чуковскийдин балдар үчүн жазылган “Дарыгер Айболит”, “Бармалей”, “Телефон”, “Балит чымын чыңылдак” жана ушу сыяктуу чыгармаларды кыргызчалаткан.

Жыйынтыктап айтканда, чоң сүрөткерлик талант, интуиция, сөзгө болгон чыныгы зергердик мамиле, эрикпей өздөштүрүлгөн салмактуу теориялык билим жана практикалык машыккандык болмоюнча, котормого коюлчу талаптарга – көркөмдүк адекваттуулукка, функционалдык окшоштукка – жетишүү мүмкүн эмес экендигин турмуш өзү көрсөтүүдө.

...Ламартин китепти жазганга караганда которгон алда канча кыйын дечү, ал эми Вольтер турмуштагы эң эле оор иш – бир мыкты трагедия жазуу, андан кийин эле ушул көркөм которуу деп эсептечү экен. Ошондуктан котормо искусствосуна айрымдардай жеңил-желпи мамиле кылбай, талант-табитсиз “профессионалдык” графоманияга жол бербей, С.Бектурсунов, А.Осмонов, У.Абдукаимов, О.Орозбаев, С.Эралиев, Э.Турсунов сыяктуу залкар котормочуларыбыздын мыкты адабий салттарын чыгармачылык менен улантуу – бүгүнкү кыргыз котормочуларынын ыйык милдети, жазуучулук парзы.

Адабияттар:

1. Белинский, В.Г. Разделение поэзии на роды и виды [Текст] / В.Г.Белинский //Белинский В.Г. Собр. соч. в 9 т. - М., 1978. - Т.3. - С.294-353.
2. Дүйнөлүк поэзиянын антологиясы [Текст]. - Бишкек: Шам, 2004. -448 б.
3. Любимов, Н. Перевод искусство [Текст] / Н.Любимов // Мастерство перевода. - М., 1963. - С. 233-257.

4. Россельс, В. Вопросы художественного перевода [Текст] /В.Россельс. -М.: Наука, 1955. - 206 с.
5. Суренян К. Мои “Братья Карамазовы” [Текст] /К.Суренян //Мастерство перевода. - М., 1971. - С. 233-254.
6. Турсунов, Э. Жоомарт Боконбаев (Асыл адамдын ёмщрщ) [Текст]: ёмщрщ, заманы, замандаштары, чыгармачылыгы / Э.Турсунов. -Бишкек, 2000. - 211 б.
7. Чуковский, К. Высокое искусство [Текст] / К.Чуковский. -М.: Сов. писатель, 1968. - 356 с.